

6

“Değildim ben sana mâil, sen ettin aklımı zâil

Bana ta'neyleyen gâfil, seni görgeç utanmaz mı?”

[Ben sana tutkun değildim, sen benim aklımı (başımından) alarak (kendine âşık ettin). Beni ayıplayan gâfil (acaba) seni görünce utanmayacak mı?]

*

Aşk, âşığın gönlüne düşen bir ateştir. Bu ateş sevgilinin bir şekilde müşahade edilen güzelliğinden; bakışından, gülüşünden, yürüyüşünden ilh. Kıvılcım almış, sevgili tarafından yakılmıştır. Yani aşkın başlangıcındaki “meyil” âşığın iradî bir tercihi, tasarlanmış bir tutumu değildir; sevgilinin tasarrufudur. Bu sebeple “ben sana tutkun değildim, sen aklımı zâil kıldın” deniliyor. Bu ilk mısradaki bir güzele tutulmanın aynı zamanda “aklı kaybetmek” manasına geldiği yahut sevgiliye meylin “aklı kaybetmek”le imkân sahasına çıktığı da böylece anlatılmış oluyor. Aşk bir gönülde karar ederse akıl baştan firar eder. Aşk ile akıl geçinemez. Birinin olduğu yerde diğeri yoktur. “Akıl”la kastedilen, eşyanın kanunları, mantık hesapları, bu dünyaya ve cemiyete ait “faydalı” davranış kalıplarıdır. Aşk hissi bunlarla izah edilemez, aşkın mantıklı bir izahı yapılamaz. Aşk önceden hesaplanarak kazanılmaz. İhtiyarî değildir. Nasıl ki insanlar çok şiddetli bir hissi tesir karşısında muvazenesini kaybeder, bunun gibi, sevgilinin güzelliğinin yahut tavırlarının tesiri de insanın kararını alır, aklını başından götürür. Bu hal aşk ateşinin gönülde alevlenmesidir. Bundan sonra âşık artık bir humma mübtelası gibi ateşler içinde yanıp kavrulacaktır. Daha önceki beyitlerin izahında âşıkla sarhoş benzerliğinden bahsetmiştik. Aklın zâil olması bir nevi sarhoşluktur. Zira sarhoş, aklın kaidelerinin ve sınırlarının dışına çıkmıştır. Onu akli ihlale götüren sebep şaraptır. Şarap ise “aşk”tır. Hülasa aşk ile akıl aynı bünyede barınmaz; akıl varsa aşk, aşk varsa akıl yoktur. Yine bu sebeple âşık “divane, deli, mecnun” veya “meczup”tur. Divanelik ya bahar mevsiminde ya da ay başlarında yeni ayın görünmesiyle ziyadeleşerek kendini belli eder. Bunun için âşık, bahara yahut aya benzeyen sevgilisini gördükçe cezbeye

kapılır, şevki galebe çalar, cemiyetin kınadığı, ayıpladığı haller sergiler. Halkın veya diğer insanların âşığı ayıplaması, sevgilideki güzellikleri görüp fark etmemesindedir. Bu hal “gaflet”tir. Nitekim bu gafiller sevgiliyi layıkıyla idrak edip güzellikleri ile görebilseler, âşığı kınayıp ayıpladıkları için utanacaklar, âşığa hak vereceklerdir. Sevgilinin veya onun güzelliklerinin herkesçe müşahade edilemediği, görülmesi halinde de aklın zail olacağı iddiası bir “peri” mazmunu verir. Sevgili, cins-i latif olması, fevkalade güzelliği ve çok az görünmesi ile “peri” gibidir. Bilindiği üzere cin tafesinin güzellerine “peri” denir. “Cin çarpması” yahut “çarpılma”, bir şey karşısında çok ani ve gayr-i ihtiyarî bir şekilde, şiddetle tesir altına girmeyi de ifade eder. İlk mısradaki bu “çarpılma” anlatılırken, ikinci mısradaki sanki buna bağlı üstü kapalı bir tehdit yahut ikaz vardır. Böyle meselelerde haddi aşarak söz söyleyenlerin ağızları eğrilmek suretiyle “çarpılabilecekleri” akidesi malumdur. Beyit zahiren âşığı ayıplayanlara bir cevap yahut âşığın kınanan davranışlarının sebebini izah maksadı taşımaktadır.

Beytin tasavvufî manası büyük ölçüde Mâide suresinin 54. ayetindeki bazı tabirler üzerine kurulmuştur. Nitekim “ben sana âşık değildim, sen beni kendine âşık ettin” mealindeki ifade, mezkûr ayetin “yuhibbuhum ve yuhibbûnehû” (Allah onları sever, onlarda Allah’ı severler) ibaresini telmih eder. Ayetin bu kısmı Allah ile kul arasındaki muhabbetin sırasını vermesi bakımından mühimdir. Evvela kulunu seven, onu kendine çeken, mâil kılan Cenab-ı Hak’tır. Kul, bundan sonra Hakk’a yönelir. Kul için Allah aşkının mekasipten değil mevahipten olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak Allah’ın kuluna muhabbeti, kulun Allah’a yahut kulların birbirlerine muhabbeti gibi değildir. Zira “muhabbet” umumî olarak “bir meyil veya kalp temennisi, mahbûbu irade etmek” şeklinde tarif edilir ki Allah’a bu manada bir muhabbet izafe edilemez. Allah’ın kula muhabbeti “ihşanda bulunması, dost olsun diye seçilen kula hususiyet bahşetmesi, onu velayetin kemal derecesine ulaştırması, ona çeşit çeşit kerametler ve lütûflar tahsis etmesi”dir. Nitekim Mâide suresinin bahse konu 54. ayetinin sonunda, Allah tarafından sevi-

len ve Allah'ı seven bir zümrenin bazı nitelikleri sayıldıktan sonra, bütün bunların "**Allah'ın bir lütfu**" olduğuna işaret edilir. Şu hâlde Allah'ın bir kulu sevmesi yahut beyitteki ifade ile kulun meylini celbetmesi, ona bir "**ihsan**"da bulunması demektir. Bu ihsan veya lütf ne olabilir? Hem bir Hadis-i Şerifte "**ihsan**"ın "**Allah'ı görüyor gibi ibadet etmek**" şeklindeki tarifi, hem de ikinci mısradaki "**görgeç**" kelimesi ile "**gafil**"in zımınıdaki "**görememe**" vasfı, bu ihsanın bir "**mükâşefe**" veya "**müşahade hâli**" olduğuna yahut bu halleri yaşatan bir "**ayn'el-yakîn**"e işaretler. Sûfiler buna "**letâfin açılması**" derler. Allah'ın lütf veya muhabbetiyle nurlandırılan kalplerde Hak tecelli eder. Basiretleri, yani gönül gözleri açılarak eşyada esma-yı ilahiyeyi mütalaa eden insanlar kolayca esmadan müsemmaya yol bulurlar. Âlem onların nazarında artık Cemâl-i Hakk'ın bir aynasıdır. Bu aynada müşahade edilen Cemâl'i tanıyıp da ona âşık olmamak imkânsızdır. Ancak bilhassa ilk merhalede mükâşefe veya müşahade sürekli değildir. Hem bu hallere bağlı olarak vücut bulan muhabbet, hem de keşf ve müşahade-deki kesintiler, âşıkta, mutlak sevgiliyi temaşa için son derece şiddetli bir arzu doğurur. Buna "**iştîyak**" derler. "**İştîyak**" her hal ü kârda kişinin kararını alan bir hayret, dehşet, cezbe veya sekr (sarhoşluk) şeklinde tezahür eder ki bunların hepsi de "**akl**"a mugayir olan, zahir ehlince kınanan davranışlardır.

"**Akl**" meselesine geçmeden önce Allah'ın kuluna muhabbetinin bir ihsan, kulunun kalbini ilahî hakikatlere açması manasına geldiğini, bir de bu ihsandan mahrum "**gafil**"ler açısından ele alalım.

A'raf suresinin 179. âyetinde "**bunlar gafilin ta kendileridir**" denilen zümre için "**kalpleri vardır, bu kalplerle idrâk etmezler**" buyurulduktan sonra, idrâksizlikleri şu iki sebebe bağlanıyor: "**Gözleri vardır fakat onlarla görmezler, kulakları vardır fakat onlarla işitmezler.**" Sûfiler "**marifet**" ve "**irfan**"ı (ki çoğu zaman tasavvufun müteradifi olarak kullanılırlar) "**bilimsel bilgi**"den üstün tutarlar. Neticede her ikisi de "**ilim**"dir ama marifete kalp ve keşf ile, bilime ise akıl ve istidlâl ile ulaşılır. Marifet, Hakk'ın kalbe gelen tecellileridir. Bu sebeple gerçek ve mutlak bilginin kaynağı akıl değil, ruhun merkezi diyebileceğimiz kalptir. Kalp, marifete yani hakikate ulaşırken iki hassasını kullanır: sema' ve basar. **Sema**, basitçe işitmek değil, ilahî çağrıyı duymak ve anlamaktır. **Basar** ise eşyanın hakikatini görmek, kabuğun ötesinde özü

müşahade etmektir; Hakk'ın nuruyla mugayyebatı görmeyen kazandırdığı ferasettir. Nitekim bunların baş gözüyle veya kulakla olmadığı, bu uzuvlara sahip olmasına rağmen gafillerin göremediği ve işitemediği ayette ifade edilmiştir. İnsanların fitratlarındaki misak ve taahhüdü duymamaları, vahdeti yani hakikati perdeleyen kesret üzerinde oyalanıp mükevvenatın ötesini görememeleri, kalplerinin mühürlendiğine, karartıldığına işaretler; lütf-ı ilâhîden mahrumiyettir. Böyleleri **nefs-i levvâme** sahibi oldukları için kendileri gibi düşünmeyen, kendilerine benzemeyen insanları kınayıp ayıplarlar.

Bu izahlardan anlaşılacağı üzere marifet ehlinin belli merhalelere ulaşabilmesi için akli zâil kılınıp kendilerine aşk verilmekte, gaflet ehli ise akılda ısrar etmektedir. Aşk-akıl mukayesesi ve tasavvufun aşktan yana takındığı açık tavır, sık sık bu iki mefhumun mukayesesine yol açmış, neticede aklın inkâr edildiği gibi yanlış bir zan oluşmuştur.

"**İnsanı diğer mahlûkattan ayıran ve onu mes'ul kılan temyiz kuvveti, düşünme ve anlama melekesi**" şeklinde tarif edilen "**akıl**", İslâmî ıstılahta esasen bundan çok daha geniş bir idrak faaliyetine tekabül eder. Nitekim bu geniş çerçevede değerlendirildiğinde, ışınması zihinde olsa da aklın kaynağı ve madeninin yine "**kalp**"te bulunduğu tesbit edilebilir. "**Kalp**" dahi harc-ı âlem malumatın fevkinde bir derinlik, fonksiyon, kıymet ve manayı haizdir. Bu meselelere girmeyelim. İzaha çalıştığımız husus şudur: Sufiler, ilahî bir nimet olan idrak kabiliyetini, müdrikenin faaliyet tarzına ve sahasına göre tasnif eder; "**akıl**" bunların tamamını ihata etse de sadece "**akl-ı meaş, akl-ı cüz'i, akl-ı tecrübî**" adını verdikleri bir bölüğüne, umumun âdeti üzere "**akıl**" derler.

Bu ifade "**küll**"ü söyleyip "**cüz**"ü kastedmek suretiyle yapılmış bir mürsel mecazdır. Kastedilen ise "**mantık**" diye bilinen "**istidlâlî (çıkarsamacı) akıl**"dır. Sufiyye bu akli reddetmez ancak haddini aşmasına da rıza göstermez. Zira bu aklın varabileceği son nokta kâinatın kabuğunun ötesine geçemez. İdrak sahası sınırlıdır; Yaradan'a yönelince aciz kalır. Bu noktada vahye tabî olmayıp akılda ısrar edenler yol alamazlar. Gerçi akılla delil ve bürhan bularak, ilim kesbederek Mutlak Hakikat'e ulaşabileceği iddiası öteden beri başka bir yolun varlığına işaret etmiştir; fakat bu yol mutasavvifenin yolu değildir. Onlara göre akıl ve ilim aşk

müşkülünü halledemez. Zira aşk yolunda daha ilk adımda başı vermek lazımdır. Aşk merdivenine ayak ayak çıkılmaz. Aşk dünya ilmiyle kavranamaz. Dünya ulûmu deftere sığmaz amma bunların yekûnu aşk kitabından bir sebak mertebesinde bile değildir. Miraç gecesi Hz. Peygamber'i "**sidretü'l müntehâ**"ya kadar götüren Cebraîl aklı, (Cebraîl'in bir ünvanı da "**Akl-ı Evvel**"dir) burdan ötesine götüren "**refref**" ise aşkı temsil eder. Bu sebeple aşk akıldan üstündür, yegâne "**vasita-i vuslat-ı yâr**"dır. Şairin "**aklının zâil edildiğini**" hatırlayalım. "**Zail olmak**"; sona ermek, hükmünü, geçerliliğini ve fonksiyonunu kaybetmek demektir. Kendilerine ihsan edilen mükâşefe ve müşahade ile perdenin ötesini görenlerin delil ve bürhan aramaya, akıl yürütmeye ihtiyaçları yoktur. Mum, gece karanlığında işe yarar. Aşk güneşi doğunca akıl çerağını söndürmek lâzımdır.

Hakk'ın güzelliğini müşahade edenlerin bu dünyaya meyli kalmaz; korku ve endişeleri izale olur. Kendilerine yabancılaşır, benliklerini kaybederler. Bu haller avam nezdinde "**delilik**" kabûl edilir; ayıplanır, kınanır. Hak âşıklarının cezbe ve sekr halinde iken ifşa ettikleri sırları anlayamayan basit kimseler bu söz yahut davranışları saçma ve mantıksız bulur.

Diğer taraftan halk, kendine benzediği, kendisi gibi düşünüp yaşadığı müddetçe bir insana itibar eder, onu "**normal**" görür. Değişikliğe, farklılığa, hele de sabitleşmiş fikirlerinin sorgulanıp tahkik edilmesine asla rıza göstermez; kolaya kaçıp bu teşebbüsleri "**delilik**" diye niteler. Resûlullah, kendisine vahiy gelmeden ve peygamberliğini ilân etmeden önce herkese göre iyi bir isim sahibi, büyük bir şahsiyet idi. Başına dostluk tacı giydirilince halk ona dil uzatmaya ve kendisini kınamaya başladı. Bazıları kâhin, sihirbaz, bazıları şair, deli, yalancı vs. diyerek onu kötülemeye kalkıştılar. Gerçi beyitte konu edilen gafillerin "**ta'n**", ilahî varlığı ve hükümleri inkârdan kaynaklanmıyor. Beyte göre âşığın ayıplayanlar "**Allah'ı görünce**" bu tavırlarından utanacaklardır. Burada cennette, cennet ehlince Allah'ın cemalinin müşahade edileceği akidesine işaret vardır. Dolayısıyla şairi kınayanlar müminlerdir. Onlar şairin yahut âşığın bu dünyada müşahade ettiği hakikat ve güzellikleri ancak ölümden, kıyametten, mizandan, varsa cezalarını çekip cennete girdikten sonra görebileceklerdir. Hak âşığın kınayanlar, görülmesi gerekeni daha bu dünyada

iken göremediği için "**gafil**"dirler.

Hem gaflet ehlince kınanmak hem de mükâşefe ve müşahade hali, marifet tahsilinde hayli yol alındığının işaretidir. Şiirin başından itibaren "**kesretten kurtulup vahdete ulaşma çizgisi**"nde katedilen mesafe bu beyitte daha belirgindir. Fakat yol henüz hitama ermemiştir.

Başta bu beytin Maide suresinin 54. Ayetine istinat ettirildiğini söylemiş, yeri düştükçe ayetteki bazı tabirleri hatırlatmıştık. Alınan mesafeye rağmen şairin hâlâ masivayla meşgul olduğunun işareti yine buradadır. Ayetin bir yerinde "**Allah tarafından sevilen ve Allah'ı seven**"ler "**hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar**" buyurluyor. Halbuki şair gafillerin ta'nından, kınamasından, levminden müştekî görünüyor.